

הסדרה מגדרית של נשים ערביות

תמר שפירא* וח'אלד עראר**

הסדרה מגדרית וחסימת נשים

מחקרים שבחנו במשך השנים איזה תפקיד מינו של אדם ממלא בהגדרה של תפקידים ושל כללי התנהגות התמקדו בהבחנה בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי (Pessate-Schubert, 2003). המרחב הציבורי תואר כמרחב שנועד לספק צרכים כלכליים ופוליטיים, מרחב הבנוי על הערכים תחרותיות, רציונליות ותועלתנות. המרחב הפרטי נתפס כתחום שמתקיימים בו החיים האינטימיים, ובו מתנהלים החיים על פי העקרונות הדדיות, פשרה, דאגה ורגש. נשים מודרות מהתחום הציבורי בין השאר מפני שהן מצופות למלא תפקידים מסוימים בביתן, ובעיקר ללדת ולטפל בהם ובבני ביתן (פוגל-ביז'איו, 1999; Abu-Baker, 2003; Lev-Wiesel & Al-Krenawi, 1999).

הקִּדְּחָה מגדרית היא שליטה בנשים באמצעות הגדרת תפקידיהן ושיפוט אם התנהגותן בתפקידים אלה הולמת נשים ונשיות מבחינה חברתית. שליטה זו מגדירה למעשה את המרחב שראוי לאישה להימצא בו. הסדרה מגדרית באה לידי ביטוי דרך התרבות ובתוכה באופן מורכב ורב-ממדי, במודרני ובמסורתי. בתרבות מודרנית, אנשים שופטים את עצמם ואת האחרים על פי מדדים המשקפים דרגות שונות של התאמה לנורמות חברתיות. בתרבות מסורתית, שולט באנשים הממסד (למשל מערכת החינוך, הדת ואפילו המשפחה) באמצעות ידע מוסרי או ערכי על מהי התנהגות רצויה. ההסדרה המגדרית המסורתית מקבלת את כוחה מן הדת ומתבטאת בהפעלת שליטה על נשים בנושאים נישואין, לידה והקמת משפחה ובהטלת סנקציות חברתיות על כל סטייה מתפקיד זה (גילת והרץ-לזרוביץ', 2009).

נשים ערביות מצופות להישאר בין גבולות בתיהן, לציית לרצונותיהם של בעליהן ולצורכיהם ולתמוך בהם ובמשפחותיהם (Daud Abu-Oksa, 2009). נורמות אלה ממקמות אותן במרחב הפרטי. אם הן רוצות לעבור בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי, הן נתקלות בגבולות נוקשים במיוחד. הופעה שלהן במרחב הציבורי נחשבת פגיעה בתפקיד הנשי המסורתי של האישה (Abu-Baker, 2003). על נשים ערביות מוטלות הגבלות חברתיות כבדות כחלק מן התרבות, והחברה אינה מעודדת נשים לצאת מביתה. דרכן של בנות ונשים להשכלה גבוהה, ללימודים לתארים מתקדמים ולהשתלמויות מקצועיות נחסמת לא פעם בידי מגוון גורמים - ממשפחות המוצא שלהן עד המנהיגות הפוליטית והדתית ביישוב. כיוון שחסימת נשים ודאגה ל"כבוד המשפחה" נחשבות חלק בלתי נפרד מהתרבות, בנות חוות הגבלות רבות על חופש התנועה שלהן ופיקוח מתמיד, מגיל צעיר מאוד עד הנישואים, ולכן, גם בקרב המוכשרות שבהן, רבות אינן יוצאות ללימודים גבוהים לפני שהן נישאות.

גם לאחר הנישואים, מרבית הגברים אינם מעוניינים שנשותיהם ירכשו השכלה, ומונעים מהן עזרה, אף אם הם עצמם אקדמאים. אם כן, התלות של נשים ערביות במשפחותיהן ובבני זוגן ליציאה ללימודים מתקדמים או להשתלמויות מחוץ ליישוב היא בלתי אפשרית בלא תמיכתם. גם הנשים מרגישות שאין הן יכולות לעזוב

* ד"ר תמר שפירא, חוקרת מנהיגות נשים בחינוך הערבי בישראל. מנחה בחוג לניהול וארגון מערכות חינוך, המכללה האקדמית גורדון.

** פרופ' חאלד עראר, דיקן מחקר במרכז ללימודים אקדמיים ומרצה בכיר במכללת סמינר הקיבוצים. חוקר מנהיגות ומדיניות בחינוך ובחינוך הגבוה ומכהן כסגן עורך הירחון International Journal of Leadership in Education

את הבית ואת הילדים וחוסמות את עצמן. הדבר נובע הן מכך שעבודות הבית והטיפול בילדים מוטלים עליהן בלבד - רק גברים מעטים משתתפים בתפקידים אלו - והן מכך שרבות מהן מאמינות שנשים "שוות" פחות מגברים (שפירא והרץ-לזרוביץ', 2009). עיקר הכוח מצוי בתוך המשפחה עצמה.

עם זאת ראוי לציין שהיום יותר ויותר גברים תומכים בנשותיהם ומאפשרים להן ללמוד ולהתקדם כאמצעי לקידום המשפחה והילדים, ועולה שיעור הגברים המעדיפים להינשא לאישה שרכשה השכלה ומקצוע.

ואולם, את הדיון על נשים פלסטיניות בישראל יש לערוך בהקשרים רחבים יותר. החיים במרחבים גיאוגרפיים ותרבותיים יהודים ופלסטיניים מופרדים זה מזה וחשיפה להבדלים בין שתי סביבות אלו עלולה לערער על הסדר החברתי הקיים.

התוודעות של נשים משכילות למרחב התרבותי הישראלי חושפת אותן לאורח חיים ולצורות מחשבה חדשות, ואלו משפיעים על הגדרת העצמי שלהן ועל יחסיהן עם תרבות המוצא שלהן וכן על שאיפותיהן ללמוד לימודים גבוהים ועל המידה שהן מאמצות דרכי חיים מודרניות (אבו-רביעה-קוידר ווינר-לוי, 2010).

כשנשים פלסטיניות יוצאות לאוניברסיטה הן מוצאות את עצמן לראשונה במרחב יהודי. חיים עצמאיים בעיר גדולה, חשיפה לידע ולרעיונות אקדמיים ופוליטיים גורמים להבנייה מחדש של תפיסתן באשר להיותן פלסטיניות בישראל ובאשר לסדר החברתי המגדרי (ארדריך, 2010).

השתלבות של נשים בתפקידי מנהיגות בחינוך הערבי

קבוצות האוכלוסייה המרכיבות את החברה הערבית בישראל נמצאות על קו הרצף שבין תרבות מסורתית קולקטיביסטית המתאפיינת בתפיסה פטריארכלית בנוגע לנשים, לבין מודרניות. מיקומה של כל קבוצה על רצף זה משפיע על מידת השוויוניות בתוך המשפחה. בקרב משפחות ערביות צעירות פועלים זה לצד זה שני כוחות עיקריים: גורמים המקדמים שינוי בעמדות ובדפוסי היחסים וגורמים המשמרים דפוסי מסורתיים קיימים (עראר ושפירא, 2016).

מחקרים העוסקים בנשים בחינוך הערבי בישראל מעידים כי רוב הנשים פורצות הדרך זכו לעידוד ממשפחותיהן להתקדם, ללמוד, להעז לסטות מהמקובל ולשנות, גם אם סומנו לכך גבולות. רק נשים בודדות הצליחו להוביל ולהנהיג למרות שחוו במשפחה דיכוי ומגבלות נוקשות ולא זכו לעידוד (שפירא והרץ-לזרוביץ', 2009; Arar & Abu-Rabia-Queder, 2011).

החברה הערבית אינה רואה בכניסה של אישה לתפקיד ציבורי מהלך טבעי. עד היום מקובל בחברה זו שתפקידי ניהול מתאימים לגברים ומיועדים להם. אישה יכולה לפרוץ חסמים ולהתמנות לתפקיד ממין זה רק אם היא מצטיינת, ואם היא בעלת תחושת מסוגלות גבוהה במיוחד, המבוססת על אמונה חזקה ביכולתה להשפיע. ואולם, ממצאים מעידים שתחושת המסוגלות של מורות בחינוך הערבי נמוכה מזו של עמיתיהן הגברים (שפירא, הרץ-לזרוביץ' ושפר, 2011).

מצב זה אינו סטטי - אמנם נשים ערביות אינן מקבלות עידוד מהחברה, אך יש המאמינות שאישה המעוניינת בכך, תוכל

להתקדם: "אם את רוצה - בסדר, הכל פתוח לך, לא סוגרים" (שפירא והרץ-לזרוביץ', 2009, עמ' 309). דברים אלה ודומים להם מעידים שנשים זכות למידה של עצמאות ושל יכולת בחירה. זהו שינוי בתפיסה בנוגע למעמד האישה - בעבר היא נתפסה כתלויה לחלוטין באחרים ובהחלטותיהם, והיום ניתנת לה האפשרות לבטא את שאיפותיה, לקבל החלטות בעצמה ולפעול בהתאם.

ואכן, בעשור האחרון חל גידול מתמיד במספר הנשים הערביות המכהנות בתפקידי מנהיגות במערכת החינוך ובמספר המורות הלומדות לתואר מוסמך במוסדות להשכלה גבוהה (שפירא ועראר, 2015). נשים אלו יכולות להשפיע על אופני ההתנהלות של מערכת החינוך הערבית, לשפר אותה, לקדם את החברה ולעודד בנות לגלות הישגיות. נשים אחרות, בעיקר נשים צעירות, רואות בבעלות תפקידי ניהול מודל לחיקוי, כנשים שאינן נופלות בכישוריהן וביכולתן מאלו של גברים. עידוד של נשים לקבל על עצמן תפקידים ממין אלו ושינוי הנורמות החוסמות נשים מלכהן בתפקידי מנהיגות יאפשרו לנשים רבות יותר להתמודד על תפקידים ציבוריים ולהשפיע על המערכות הציבוריות ועל החברה הערבית כולה (שפירא ועראר, 2015).

מקורות:

אבו-רביעה-קוידר, ס' ווינר-לוי נ' (2010). מבוא- נשים פלסטיניות בישראל: זהות יחסי כוח והתמודדות. בתוך ס' אבו-רביעה-קוידר ונ' ווינר-לוי (עורכות), נשים פלסטיניות בישראל: זהות יחסי כוח והתמודדות (עמ' 7-19). ירושלים: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.

ארדריך, ל' (2010). נתיבי השיבה: נשים פלסטיניות בישראל אחרי האוניברסיטה. בתוך ס' אבו-רביעה-קוידר ונ' ווינר-לוי (עורכות), נשים פלסטיניות בישראל: זהות יחסי כוח והתמודדות (עמ' 123-147). ירושלים: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.

גילת, ע' והרץ-לזרוביץ', ר' (2009). נשים מוסלמיות מסורתיות ודתיות מעצימות את עצמן באמצעות לימודים באוניברסיטה- העצמה בפעולה במרחב הפרטי. בתוך פ' עזאזה, ח' אבו בקר, ר' הרץ-לזרוביץ' וג' אסעד (עורכים), נשים ערביות בישראל: תמונת מצב ומבט לעתיד (עמ' 211-238). תל אביב: רמות.

עראר, ח' ושפירא, ת' (2016). מעבר מלבוש מודרני ללבוש מסורתי כחלק מהזהות התרבותית של מנהלות מוסלמיות. עיונים בחינוך: כתב עת לעיון ומחקר בחינוך, 14-13, 102-126.

פוגל-ביז'או, ס' (1999). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט מודרניות. בתוך ד' יזרעאלי ואחרים (עורכים), מין, מגדר, פוליטיקה (עמ' 107-166). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

שפירא, ת' והרץ-לזרוביץ', ר' (2009). חסימה והעצמה של נשים במרחב החינוכי ובמרחב הציבורי. בתוך פ' עזאזה, ח' אבו בקר, ח' הרץ-לזרוביץ' וא' גאנם (עורכים), נשים ערביות בישראל: תמונת מצב ומבט לעתיד (עמ' 291-318). תל אביב: רמות.

שפירא, ת', הרץ-לזרוביץ', ר' ושפר, ל' (2011). מסוגלות עצמית, תפיסת תרבות והעצמת נשים: משמעויות מגדריות וחברתיות אצל מורות ומורים בחינוך הערבי. עיונים במנהל ובארגון החינוך, 32, 185-215.

שפירא, ת' ועראר ח' (2015). סיפורי חיים של מנהלות ערביות בישראל: מבט חברתי, פוליטי ומקצועי. חיפה: פרדס.

Abu-Baker, K. (2003). "Career women" or "working women?" Change versus stability of young Palestinian women in Israel. *The Journal of Israeli History*, 21(1-2), 85-109.

Arar, K., & Abu-Rabia-Queder, S. (2011). Turning points in the lives of two pioneer Arab women principals in Israel. *Gender and Education*, 27(1), 1-15.

Daoud Abu Oksa, S. (2009). *Palestinian women and politics in Israel*. Gainesville: University press of Florida.

Lev-Wiesel, R., & Al-Krenawi, A. (1999). Attitude towards marriage and marital quality: A comparison among Israeli Arab differentiated by religion. *Family Relations*, 48, 51-56.

Pessate-Schubert, A. (2003). Changing from the margins: Bedouin women and higher education in Israel. *Women's Studies International Forum*, 26(4), 285-298.